

ایران در دوره پہلوی

باتاکید بر نقش و جایگاه

رزم آرا

مؤلفان:

جمال خسروی - صلح امین پور - عبداللہ ساجدی





عنوان و نام پدیدآور:	ایران در دوره پهلوی با تاکید بر نقش و جایگاه رزم آرا/ مولفان جمال خسروی، صالح امین پور، عبدالله ساجدی.
مشخصات نشر:	تهران: ندای تاریخ، ۱۳۹۸
مشخصات ظاهری:	۲۵۰ ص
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۸۸۷۵-۲۲-۲
فپا:	وضعیت فهرست نویسی
رده بندی کنگره:	DSR۱۴۸۶
رده بندی دیویی:	۹۵۵/۰۸۲۴۰۹۲
شماره کتابشناسی ملی:	۵۸۴۷۸۲۴



## ایران در دوره پهلوی با تاکید بر نقش و جایگاه رزم آرا

پدیدآورندگان: جمال خسروی، صالح امین پور، عبدالله ساجدی.

حروفچینی، صفحه آرایی و نظارت: موسسه و انتشارات ندای تاریخ

طراح جلد: معصومه همراه

چاپ اول: ۱۳۹۸

تیراژ: ۵۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۸۷۵-۲۲-۲

قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ و در اختیار موسسه و انتشارات ندای تاریخ است.

## فهرست

۱	..... مقدمه
۵	..... رزم‌آرا کیست؟
۹	..... ایران پیش از رزم‌آرا
۱۵	..... موقعیت سلطنت پس از سقوط رضاشاه
۱۹	..... مسئله نفت
۲۲	..... حوادث آذربایجان و کردستان
۲۲	..... آذربایجان
۲۷	..... کردستان
۳۳	..... مجلس شورای ملی (دوره‌های سیزدهم تا شانزدهم)
۳۷	..... موقعیت کابینه‌ها
۴۱	..... حادثه ۱۵ بهمن ۱۳۲۷ و پیامدهای آن
۴۷	..... اوضاع داخلی ایران در آستانه روی کار آمدن رزم‌آرا
۵۱	..... زمینه‌های خارجی به قدرت رسیدن رزم‌آرا
۵۵	..... به قدرت رسیدن رزم‌آرا
۵۶	..... هیئت دولت
۵۶	..... اسامی وزرا و تغییرات در وزارتخانه‌ها
۵۹	..... برنامه و اقدامات دولت
۶۱	..... انجمن‌های ایالتی و ولایتی
۶۵	..... تصفیه کارمندان دولت
۶۹	..... دیگر اقدامات و تلاش‌های دولت
۷۳	..... برگزاری کنفرانس اقتصادی کشورهای اسلامی
۷۵	..... معرفی کابینه
۷۹	..... بازخواست دو مجلس از دولت
۷۹	..... مجلس شورای ملی
۸۳	..... مجلس سنا
۸۹	..... رزم‌آرا و دربار
۹۵	..... رزم‌آرا و اشرف پهلوی
۱۰۱	..... جبهه ملی

- ۱۰۹ ..... حزب توده  
 ۱۱۵ ..... فرار رهبران حزب توده از زندان  
 ۱۱۹ ..... حزب توده و ملی شدن صنعت نفت  
 ۱۲۳ ..... نیروهای مذهبی  
 ۱۲۳ ..... فداییان اسلام  
 ۱۲۷ ..... مجمع مسلمانان مجاهد  
 ۱۳۱ ..... دولت رزم آرا و مطبوعات  
 ۱۴۱ ..... رزم آرا و نفت  
 ۱۴۱ ..... رزم آرا و قرارداد الحاقی نفت  
 ۱۴۵ ..... کمیسیون نفت مجلس  
 ۱۴۸ ..... حمایت رزم آرا از لایحه نفت  
 ۱۵۱ ..... تلاش برای ملی شدن نفت و مخالفت رزم آرا با آن  
 ۱۵۴ ..... استرداد لایحه نفت و پیامدهای آن  
 ۱۵۸ ..... مذاکرات سری دولت با شرکت نفت  
 ۱۶۲ ..... ملی شدن نفت  
 ۱۶۷ ..... روابط خارجی ایران در دوره دولت رزم آرا  
 ۱۶۷ ..... آمریکا  
 ۱۷۳ ..... برنامه هفت ساله  
 ۱۷۴ ..... اصل چهار ترومن  
 ۱۷۶ ..... سردی روابط با آمریکا  
 ۱۷۹ ..... انگلستان  
 ۱۸۶ ..... شوروی  
 ۱۹۰ ..... امضا قرارداد بازرگانی  
 ۱۹۹ ..... رزم آرا؛ موافقان و مخالفان داخلی  
 ۲۰۰ ..... مخالفت ها  
 ۲۰۳ ..... موانع و دشواری ها  
 ۲۰۹ ..... تلاش مخالفان برای از میان بردن رزم آرا  
 ۲۱۳ ..... قتل رزم آرا  
 ۲۱۶ ..... دیدگاه ها و ابهامات در مورد قتل  
 ۲۱۶ ..... دیدگاه ها  
 ۲۱۹ ..... ابهامات

فهرست / ۳

۲۲۳	بازتاب خارجی قتل رزم آرا
۲۲۵	اهمیت سیاسی ترور رزم آرا
۲۲۹	سخن پایانی
۲۳۵	منابع و مآخذ
۲۳۵	الف) کتابها
۲۴۱	ب) اسناد
۲۴۱	اسناد منتشر نشده
۲۴۱	اسناد منتشر شده
۲۴۳	ج) صورت مذاکرات
۲۴۳	د) روزنامه‌ها
۲۴۴	ه) مجله‌ها
۲۴۴	ز) منابع لاتین



## مقدمه

دوره پرفراز و نشیب تاریخ معاصر ایران، صحنه‌ها و عرصه‌های شگرف، رجال باارج و بی‌ارج، جنبش‌ها و دگرگونی‌های سیاسی و اجتماعی بسیاری پدید آورده است که از این بابت کمتر دورانی از تاریخ دیرپای کشور ما با آن درخورقیاس است. جنبش‌ها و حوادثی نظیر انقلاب مشروطیت، نهضت ملی‌شدن صنعت نفت و غیره، همه و همه امواج خروشان‌انی است که در این دوران از بطن جامعه ما سر برآورده است.

بررسی رویدادها و جریان‌های سیاسی یک قرن اخیر و ترسیم روشن و مستندی از زوایای پنهان تاریخ معاصر ایران به‌ویژه دوران ۱۲ساله ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲، یک ضرورت مهم علمی - اجتماعی است. ایران از شهریور ۲۰ تا ۲۵ تحت اشغال نظامی متفقین باقی ماند، در این دوره کوتاه به خاطر کاهش نقش تکیه‌گاه‌های نهاد سلطنت از جمله ارتش و نیز عواملی چون: آزاد شدن نیروهای سیاسی، خارج شدن مجلس از نهادی فرمایشی و تعدد احزاب، موقعیت شاه تضعیف شد؛ اما بعد چرخه حوادث با سرعتی بیشتر به نفع شاه پیش رفت و کم‌کم قدرت از دست رفته خود را باز یافت.

سال‌های میان شهریور ۲۰ تا ۳۲ یکی از پرتنش‌ترین ادوار تاریخی مملکت به شمار می‌رود. به دلیل اهمیت و تأثیرگذاری خاص این برهه از تاریخ کشور، تاکنون اسناد، خاطرات و کتب متعددی درباره آن منتشر شده است. تحولاتی که کشور در

این سال‌ها به خود دیده، به زحمت قابل مقایسه با دیگر ادوار تاریخی است. از لحاظ کمیت و کیفیت بحران‌های پدیدآمده در ایران، این دوره تاریخی یکی از پیچیده‌ترین ادوار تاریخ معاصر ایران محسوب می‌شود.

ظهور و سقوط دولت‌های قوام، هژیر، حکیمی و ساعد، در این زمان تا آمدن رزم‌آرا، هر کدام نشان‌دهنده نابسامانی اوضاع سیاسی و اجتماعی این دوره است. در حالی که به نظر می‌رسید ایران علی‌رغم مشکلات اقتصادی و سیاسی زمان جنگ، بیش از هر زمانی از حکومت مشروطه برخوردار گردیده است، حوادثی طی سال‌های بعد رخ داد که سلطنت را بیش از سال‌های اول دهه بیست محور تحولات نمود. رویدادهای آذربایجان و کردستان توجه افکار عمومی را به سوی ارتش به عنوان تکیه‌گاهی برای حفظ تمامیت ارضی کشور برانگیخت. حادثه تیراندازی به شاه در ۱۵ بهمن ۱۳۲۷ اوج تحولات بود. شاه بلافاصله حزب توده را غیرقانونی اعلام کرد، به دستگیری رهبران مخالف پرداخت، در برابر نیروهای مذهبی سرسختی نشان داد، مجلس مؤسسان را گشود، حق انحلال مجلس را بدست آورد و این چنین پایه‌های سلطنت خود را مستحکم ساخت.

عوامل دیگری چون مسئله نفت، وضعیت بد اقتصادی، معادلات بین‌المللی و مبارزات سیاسی داخل کشور نیز، بر اوضاع نابسامان کابینه‌ها می‌افزود و باعث ظهور و سقوط سریع آنها می‌شد.

اکتشاف و تولید نفت، یکی از مهمترین عواملی بود که بر رویدادهای تاریخ اخیر کشور مؤثر افتاد. کشف ذخایر نفت علی‌رغم تولید ثروت سرشار برای کشور، مشکلات زیادی نیز برای ملت و زمامداران ما از ناحیه بیگانگان ایجاد کرد. ایران با موقعیت و اهمیت سوق‌الجیشی خود، نمی‌توانست از چشم بیگانگان پنهان



بماند. در این سرزمین بود که منافع دولت‌های بزرگ در دو جنگ جهانی با یکدیگر تصادم نمود و به دنبال آن نبردهای قاطعی درگرفت.

در جنگ جهانی دوم و حتی پس از آن، منطقه خاورمیانه و به‌خصوص ایران نقش نوینی را در مناسبات میان قدرت‌های بزرگ ایفا کرد. قدرت‌های انگلیس، آمریکا و شوروی دریافتند که منابع نفتی این منطقه باید براساس ترتیبات نوینی میان فاتحان جنگ تقسیم شود و لذا دو دولت آمریکا و انگلیس کوشیدند تا امتیازاتی را برای خود در ایران کسب کنند، اما مقاومت متفق سوم (شوروی) این کار را به رقابت خصمانه و کشمکش کشانید.

روس‌ها خواستار گرفتن امتیاز نفت شمال بودند. در این میان قوام‌السلطنه اگرچه توانست مسائل آذربایجان و کردستان را از سر بگذراند، اما نتوانست موضوع امتیاز نفت شمال را خاتمه دهد و پس از آن دولت ساعد نیز، در نتیجه رأی منفی مجلس به قرارداد الحاقی نفت سقوط کرد. مسئله نفت به اندازه‌ای حساس شد که ظهور و سقوط دولت‌ها به آن بستگی یافت. در این زمان نیاز انگلیس به تصویب قرارداد الحاقی نفت و نیز صلاحدید آمریکا در انجام اصلاحات فرضی خود در ایران و مبارزه با نفوذ کمونیسم، آن دو قدرت را ترغیب کرد تا از شخصیتی مقتدر جهت تشکیل دولت حمایت کنند و این‌گونه اهداف خود را به انجام رسانند. رزم‌آرا به عنوان چهره‌ای نظامی و قدرتمند، می‌توانست الگوی موردنظر آنها باشد. در واقع فشار قدرت‌های خارجی بود که شاه - علی‌رغم میل باطنی خود - به نخست‌وزیری شخص توانمندی همچون رزم‌آرا تن در داد و بدین ترتیب سپهبد حاجعلی رزم‌آرا (رییس ستاد ارتش) در ۵ تیر ماه ۱۳۲۹ به نخست‌وزیری منصوب شد.

شاه معمولاً از نخست وزیران مطیع، ملایم، ضعیف و بی‌تحرک حمایت می‌کرد تا بتواند هر گاه اراده کند آنان را از عرصه قدرت سیاسی کنار بکشد. اما از نخست وزیران قدرتمندی نظیر قوام، رزم‌آرا و مصدق به شدت می‌هراسید.

در داخل، رزم‌آرا به‌عنوان یک فرد نظامی، مورد مخالفت احزاب، مجلس، مطبوعات و دیگر قشرهای جامعه قرار گرفت. به‌علت حمایت صریح رزم‌آرا از لایحه الحاقی نفت، عمل نکردن دولت‌های خارجی به وعده‌های خود در حمایت از او و نیز متحدشدن دربار و جبهه ملی، در برنامه‌های خود موفقیتی کسب نکرد. وی با وجود این‌که در زمینه نفت به توافقی محرمانه با شرکت انگلیس نفت مبنی بر اصل تصفیف (۵۰-۵۰) دست یافته بود، اما آن توافق را آشکار نکرد و به نظر می‌رسید آن‌را برای روز موعود، که همانا پیروزی بر مخالفانش بود، نگه‌داشت. با این همه اجل مهلتش نداد و در روز ۱۶ اسفند ۱۳۲۹ در مسجدشاه توسط فداییان اسلام و عوامل دربار ترور شد. به‌رغم سهم قابل‌توجه رزم‌آرا در رویدادهای سیاسی تاریخ سده اخیر، اما نقش او تاکنون به‌طور جدی مورد پژوهش علمی قرار نگرفته است. از این‌رو، این پژوهش کوشیده است تا این غفلت طولانی را جبران نماید و به‌گونه‌ای تاریخ سیاسی-اجتماعی اواخر دهه بیست ایران را با تکیه بر زندگی رزم‌آرا به رشته تحریر درآورد.